

Тотальні інституції в політиці соціального контролю

Дмитро Ягунов, Донецький національний університет ім. Василя Стуса

Стаття присвячена дослідженню соціального контролю та функціонуванню тотальних інституцій в політиці соціального контролю в умовах суспільства Постмодерну. Актуальність дослідження обумовлена якісно новими тенденціями розвитку суспільства Постмодерну, де кримінальна юстиція дедалі більше перестає бути власне класичною юстицією у традиційному розумінні, і дедалі більше проявляє себе як політичний інструмент. У своєму дослідженні автор відходить від традиційного підходу щодо соціального контролю, який у світлі класичних поглядів здійснюється суспільством за «девіантами». Результати. Автор постулює, що у новій системі координат суспільства Постмодерну розширюється коло девіантів за рахунок потенційних (іноді навіть просто задекларованих) девіантів, а ключовими категоріями захисту суспільства стають не «злочин» та «справедливе й законне покарання», а більш глибокий та проникаючий соціальний контроль над значно більшими групами населення за допомогою формально незалежних інституцій. Зазначений вище процес характеризується тим, що чіткі кордони між такими закритими тотальними інституціями та неінституційними додатками розчиняються. Так само розчиняються кордони між згаданими вище «чесними громадянами» та «девіантами» (навіть злочинцями). Виявлено, що у сучасних умовах вже не суспільство здійснює соціальний контроль, а соціальний контроль здійснюється над суспільством з боку держави та навіть приватних суб'єктів, які мають національну або навіть транснаціональну владу. Висновки. У статті робиться висновок, що в умовах суспільства Постмодерну покарання та інші форми соціального контролю позбавлені традиційних цілей (включаючи «виправлення» або «перевиховання» девіантів). Суспільство перестає бути суб'єктом соціального контролю та перетворюється на його об'єкт, піддаючись впливу процесів net-widening, внаслідок чого суспільство Постмодерну набуває ознак карцерного суспільства, де національні системи соціального контролю (включаючи тотальні інституції) стають більш мобільними та набувають якісно нових форм, значущості та значення.

Ключові слова: соціальний контроль, тотальні інституції, карцерне суспільство, девіанти, девіантна поведінка, ресоціалізація, виправлення, убезпечення суспільства, глобалізація

Total institutions in the policy of social control

Dmytro Yagunov, Vasyly' Stus Donetsk National University

The article is focused on the research of social control and functioning of total institutions in the social control policy in the Postmodern society. Topicality. The relevance of this study is explained with qualitatively new trends in the development of the Postmodern society, where criminal justice is increasingly ceasing to be actually classical justice in the traditional sense, and is increasingly manifesting itself as a purely political tool. In the paper, the author departs from the traditional approach to social control, which in the light of classical views is carried out by society on the "deviant". Results. The author postulates that in the new coordinate system of Postmodern society number of deviants expands due to potential (sometimes even simply declared) deviants. The key categories of protection of society are not "crime" and "just and lawful punishment" but deeper and penetrating social control over much larger groups with the help of formally independent institutions. The above process is characterized by the fact that clear boundaries between such closed total institutions and non-institutional applications are blurring. The boundaries between the above-mentioned "honest citizens" and "deviants" (even criminals) are also blurring. It has been found that in modern conditions, society no longer exercises social control, but social control over society by the state and even private entities that have national or even transnational power. Conclusion. The article concludes that in the Postmodern society, punishment and other forms of social control are devoid of traditional goals (including "correction" or "re-education" of deviants). Society ceases to be a subject of social control and becomes its object, exposed to net-widening processes, as a result of which the Postmodern society acquires the characteristics of a carceral society, where national social control systems (including total institutions) become more mobile and acquire qualitatively new forms, significance and significance.

Keywords: social control, total institutions, carceral society, deviants, deviant behavior, resocialization, correction, social safety, globalization

Тотальні інституції в політиці соціального контролю

Дмитрий Ягунов, Донецкий національний університет ім. Василя Стуса

Стаття посвячена дослідженню соціального контролю та функціонуванню тотальних інститутів в політиці соціального контролю в умовах суспільства Постмодерна. Актуальність дослідження обумовлена якісно новими тенденціями розвитку суспільства Постмодерна, де кримінальна юстиція все більше перестає бути власне класическою юстицією в традиційному розумінні, і все більше проявляє себе як політичний інструмент. В своєму дослідженні автор відходить від традиційного підходу до соціального контролю, в світлі класических поглядів здійснюється суспільством «девіанти».

Результати. Автор постулює, що в новій системі координат суспільства постмодерна розширюється коло девіантів за рахунок потенціальних (іноді навіть просто задекларованих) девіантів, а ключовими категоріями захисту суспільства стають не «преступлення» і «справедливе і законне покарання», а глибший і проникливіший соціальний контроль над значно більшими групами населення з допомогою формально незалежних інститутів. Вказаний вище процес характеризується тим, що чіткі межі між такими закритими тотальними інститутами і неінституційними застосуваннями розмиваються. Так же розмиваються межі між згаданими вище «чесними громадянами» і «девіантами» (навіть злочинцями). Виявлено, що в сучасних умовах уже не суспільство здійснює соціальний контроль, а соціальний контроль здійснюється над суспільством з боку держави і навіть приватних суб'єктів, які мають національну або навіть транснаціональну владу. Висновки. В статті робиться висновок, що в умовах суспільства Постмодерна покарання і інші форми соціального контролю позбавлені традиційних цілей (включаючи «исправление» або «перевиховання» девіантів). Суспільство перестає бути суб'єктом соціального контролю і перетворюється в його об'єкт, піддаючись впливу процесів net-widening, в результаті чого суспільство Постмодерна набуває ознаки кримінального суспільства, де національні системи соціального контролю (включаючи тотальні інституції) стають більш мобільними і набувають якісно нові форми, значущість і значення.

Ключові слова: соціальний контроль, тотальні інституції, кримінальне суспільство, девіанти, девіантне поведіння, ресоціалізація, исправлення, захист суспільства, глобалізація

Вступ

Поняття соціального контролю є одним з найдавніших понять політичної науки та соціології. Питанням соціального контролю присвячували свою увагу такі дослідники, як В. Авер'янов, Б. Афанасьєв, А. Габіані, Я. Гілінський, Т. Коломоєць, В. Корнякова, В. Кондов, В. Кудрявцев, О. Мазурик, Л. Орбан-Лембрик, В. Налуцішин, В. Пальченкова, Л. Ращупкіна, Л. Рогатіна, І. Філіппова. Серед зарубіжних можна назвати праці З. Баумана, У. Бека, Д. Блека, М. Вебера, Ж. Дельоза, Е. Дюркгейма, С. Коена, О. Конта, О. Кіркхеймера, М. Лінча, Р. Мертона, Дж. Роттера, Г. Руше, Є. Скулла, Н. Смелзера, М. Фуко та ін.

Концепція соціального контролю значною мірою представлена та розкрита у наукових працях кінця ХІХ – початку ХХ століття, де фокус робився на необхідності та спроможності суспільства забезпечувати суспільний порядок без явного або загрозливого застосування сили та насильства.

Загалом трактування соціального контролю традиційно зводиться до здатності групи або суспільства до саморегулювання і збереження гармонії та єдності в соціальному житті, отже, розглядалися в контексті забезпечення соціального порядку (Мазурик, 2011, с. 171). Тому в межах такого підходу соціальний контроль насамперед розглядається як соціальний стан суспільства, який спирається на відносно високий ступінь консенсусу та гармонійні соціальні відносини.

Водночас соціальний контроль розглядається як інструментарій, за допомогою якого суспільство здійснює вплив на певних осіб або соціальні групи, які визначені як девіанти. Соціальний контроль асоціюється з різними формами та відповідними процесами протидії поведінці, яка вважається небажаною або забороненою у тому чи іншому суспільстві, що, відповідно, підтримується певним переліком санкцій до девіантів. Так, Я. Гілінський розглядав соціальний кон-

троль як сукупність засобів і методів реакції суспільства на небажані форми девіантної поведінки з метою їх усунення або мінімізації (Гишинский, 2007, с. 428). Л. Орбан-Лембрик (2005, с. 71–82) цю ж проблему аналізує під кутом «асоціалізації» та як наслідок девіантної поведінки. Окремі автори досліджують соціальний контроль крізь призму соціальної відповідальності (Филиппова, & Ращупкіна, 2018, с. 116–119).

Відповідно, тотальні інституції у політичній науці обґрунтовано розглядаються як один з найбільш важливих складових соціального контролю та захисту суспільства від загрозливих для суспільства проявів девіантності.

Проте актуальність та новизна цього дослідження обмовлена якісно новими тенденціями розвитку суспільства Постмодерну, де кримінальна юстиція дедалі більше перестає бути власне класичною юстицією у традиційному розумінні, і дедалі більше проявляє себе як винятково політичний інструмент, який ставить на порядку денному актуальні питання: 1) хто, кого, як та з якою метою контролює в системі координат соціального контролю; 2) який статус має суспільство у системі координат соціального контролю – суб'єкту чи об'єкту; 3) який статус має людина у системі координат соціального контролю – суб'єкту чи об'єкту.

Згідно з усталеною точкою зору, соціальний контроль здійснюється суспільством за тими, кого ми умовно назвемо як «девіанти», де ключове місце посідає класична модель захисту суспільства з ключовими категоріями «злочин» та «справедливе й законне покарання» з її традиційними «цілями» щодо «девіантів» (кара, загальна превенція, спеціальна превенція, виправлення тощо). Для класичного підходу перелік девіантів традиційно є доволі обмеженим, де девіанти (передусім злочинці, ув'язнені, засуджені, колишні ув'язнені) є основною цільовою групою контрольних реакцій. Водночас існує чіткий кордон між «девіантами» та «чесними громадянами» (або, що є більш актуальним сьогодні – «чесними платниками податків»).

Новизна цього дослідження полягає у тому, що автор постулює, що у новій системі координат суспільства Постмодерну значно розширюється коло девіантів за рахунок збільшення потенційних (іноді навіть просто

задекларованих) проявів девіантної поведінки, де ключовими категоріями захисту суспільства стають не «злочин» та «справедливе й законне покарання», а більш глибокий та проникаючий соціальний контроль над значно більшими групами населення за допомогою різних тотальних інституцій.

Зазначений вище процес додатково характеризується тим, що чіткі кордони між тотальними інституціями та неінституційними додатками поступово розчиняються. Так само поступово розчиняються кордони між «чесними громадянами» та «девіантами» (навіть злочинцями).

Відтак одразу ж зауважимо, що до тотальних інституцій у цьому дослідженні ми цілеспрямовано відносимо не лише інституції, які традиційно розглядаються як «тотальні» у звично широкому сенсі й розумінні. У цьому дослідженні до тотальних інституцій ми будемо відносити всі інституції, які функціонують у системі виконання покарань, здійснення нагляду за злочинцями, іншими категоріями девіантів та «особами з небезпечною/підозрілою поведінкою» у спеціально відведених ізольованих місцях, у «вільному суспільстві» або віртуальному просторі.

Причому вже не суспільство здійснює соціальний контроль, а соціальний контроль здійснюється над суспільством з боку держави та навіть приватних суб'єктів, які мають національну або навіть транснаціональну владу. Причому останні все найчастіше виступають у ролі контролерів (прикладом чого є діяльність міжнародних транснаціональних в'язничних корпорацій).

Проте головним тут є те, що, по-перше, на відміну від класичного підходу, цілі соціального контролю не базуються на концепції людини зі свободою волі. По-друге, для альтернативного підходу, який ми називаємо позитивістським, перелік девіантів є необмеженим і таким, що постійно оновлюється та розширюється за рахунок включення тих категорій осіб, які являють реальну або демонструють потенційну небезпеку для акторів, які мають владу у суспільстві Постмодерну. Тому слушною є думка В. Пальченкової, що категорія соціального контролю охоплює набагато ширше коло засобів впливу на соціально значущу поведінку особи, до яких належать, крім правових засобів, ще й ті, що

завичай ігноруються правознавцями (Пальченкова, 2015).

Актуальність цього дослідження полягає у тому, що у ньому ми рішуче відступаємо від класичного підходу до сутності поняття «соціальний контроль», наприклад, від того, що зображує В. Налуцишин: «Загалом, філософія Нового часу закріпила основоположні ідеї, які стали підґрунтям концепції соціального контролю та правового порядку, а саме ... метою правового порядку визнавався мир; соціальний контроль повинен здійснюватися двосторонньо (з боку держави та з боку громадянського суспільства); примус як метод соціального контролю повинен бути правомірним» (Налуцишин, 2017). Тому, вважаємо, що слушною є думка В. Кондова, що крізь призму постмодерністської соціології поняття «соціальний контроль» відображує певні репресивні та примусово-насильницькі механізми впливу на різні форми індивідуальної поведінки окремих особистостей (Кондов, 2017, с. 19).

Іншими словами, суспільство та навіть ті ж самі «чесні громадяни» або «чесні платники податків» перестають бути суб'єктом соціального контролю та перетворюються на об'єкти більш проникливого й технологічного соціального контролю нового змісту та сутності, зазнаючи впливу процесів *net-widening*, внаслідок чого суспільство Постмодерну набуває ознак карцерного суспільства, де, відповідно, й самі національні системи соціального контролю (включаючи тотальні інституції) набувають якісно нових форм, значущості та значення.

Саме у такому широкому підході полягає новизна цього дослідження, адже саме такий широкий підхід, на наш погляд, відрізняє політичну проблематику цього дослідження від проблематики суто юридичної, яка в силу традиційно вузького підходу не може надати відповідь на актуальні питання здійснення соціального контролю у сучасному суспільстві за особами, які вважаються формально небезпечними в силу вчинення злочинів, проявів певної поведінки або інших дій, які формально вважаються неприйнятними та/або небезпечними для соціального та політичного розвитку.

Результати дослідження

Дослідивши сутність контрольних механізмів сучасного суспільства, стає оче-

видним, що класичних поглядів на сутність девіантної поведінки та відповідної реакції на девіантну поведінку замало. Класичний підхід у силу своєї формалізованості не може надати відповіді на найбільш актуальні питання сучасного соціального розвитку.

Мішель Фуко у своїх глибоких та фундаментальних працях проаналізував «дисциплінарні суспільства», які існували до ХХ століття, на заміну яким прийшли «суспільства контролю» (Deleuze, 1992). Проте в умовах сьогодення навіть поглядів Мішеля Фуко з категорією «дисциплінарних суспільств», які є базовими для цілей цього дослідження, замало для пояснення сутності контрольованого суспільства Постмодерну, в якому, за концепцією Жіля Дельоза, відбулося перетворення «*individuals*» на «*dividuals*» (Ruffolo, 2008).

У 1979 році американський соціолог Стенлі Коен сформулював своє бачення нового світоустрою у свій відомій праці «Каральне місто», яке вирізнялося наступними характеристиками: 1) розповсюдження та проникнення соціального контролю далеко за стіни тотальних інституцій, розмивання просторових меж, які позначають відмінності між свободою та несвободою, ув'язненими та вільними особами, злочинцями та «чесними громадянами»; 2) поява виправних інституцій, в яких «корекційне» втручання та контроль тонко оцінюються відповідно до індивідуальних «потреб», про які «клієнти» таких інституцій можуть навіть не знати; 3) розширення «контрольованого простору», що є результатом нечітких визначень «нормальності» та «девіантності».

С. Коен уявляв своє «каральне місто» як громаду, побудовану на проникливих механізмах соціального контролю з невизначеними кордонами між різними соціальними групами та категоріями громадян. Гадаємо, варто підкреслити, що з моменту виходу цієї праці С. Коена її актуальність не лише зростає, проте й примушує заявити про необхідність більшої уваги до такого погляду, що ми й пропонуємо у нашому дослідженні.

Питання функціонування тотальних інституцій задля здійснення соціального контролю девіантів, а також політичного та морального обґрунтування цілей застосування заходів примусу завжди були предметом уваги політологів, філософів, юристів та соціо-

логів. Дослідження тих чи інших цілей впливу на злочинців та інших девіантів отримало свій розвиток у наукових працях філософів та вчених, які належали до різних шкіл, серед яких основоположне місце посідають класична школа та позитивістська школа.

Звичайно, що в процесі розвитку політичної науки, соціології та науки кримінального права було вироблено й інші школи, які пояснювали природу девіантної (злочинної) поведінки та пропонували релевантне інституційне оформлення реакції на девіантну та злочинну поведінку. Проте здебільшого вся увага фокусується саме на традиційній дискусії щодо свободи волі, що зазвичай аналізується в контексті традиційного протистояння саме між класичною та позитивістською школами.

Актуальність саме політологічного дослідження цілей, завдань та принципів впливу на злочинців та інших девіантів з боку національних систем кримінальної юстиції, і, що є більш важливим, відповідних тотальних інституцій, полягає в тому, що система соціального контролю суспільства Постмодерну перестала бути «сором'язливою» та приховувати реальні цілі впливу на суспільство та окремі соціальні групи, представники яких отримують стигму девіантів.

Так відсутність «доказової перспективи» у декларативно-традиційних цілей, вироблених у межах класичної школи, привело до того, що в XXI столітті класична школа знову стала почувати себе більш ніж «незручно» в умовах політичних реалій суспільства Постмодерну. Відтак настав час говорити про певну здорову концентрацію та межі допустимого політичного лицемірства, який є характерним для публічної політики сучасних національних держав у сфері запобігання злочинності та, зокрема, пенітенціарної політики.

Проте, обґрунтовуючи актуальність проблематики цього дослідження, варто додати, що для аналізу цілей впливу на девіантів звернення лише до ідей представників тієї чи іншої школи є більш недостатнім. Традиційні уявлення щодо правосуддя та функцій суду, можливо, задовольняють прибічників класики, які можуть дуже легко возвести ззовні міцну конструкцію з категорій «покарання» та «цілей покарання», «забетонувавши» все це за допомогою «засобів виправлення».

«Лобове зіткнення» позитивізму та класики не дало перемоги жодній зі сторін. Проте «троянським конем» позитивізму стала, врешті-решт, не критика уявлень інституту покарання, цілей покарання та засобів «виправлення» девіантів, а передусім аналіз сутності класичного правосуддя, який виявив багато вад класичного підходу. Причому йдеться про вади, які стосувалися не суб'єктивного сприйняття цієї функції, а певних об'єктивних складових. І серед багатьох інших заслуг, якими має пишатися позитивістська школа, є розбудова ланки між правосуддям та впливом на девіантів в умовах закритих тотальних інституцій, зокрема між судом та в'язницею.

Питання є очевидним: злочин та покарання в очах судді є абсолютно іншим, аніж злочин і покарання для в'язничного офіцера або працівника служби пробації. Краще сказати, що зв'язка «злочин – покарання» в очах судді замінюються на зв'язку «покарання – злочинець».

Справа навіть не в об'єктах, а у методах їх оцінки, аналізу та ставлення до них. Злочинець для тотальних інституцій – це не та особа, яка була «прив'язана» до злочину і час від часу протягом кримінального процесу попадала до сфери соціального контролю. У нових умовах суспільства Постмодерну злочинець ще більше, аніж раніше трансформується у делінквента, на якому й фокусується увага тотальних інституцій, а головне – політичних акторів, які здійснюють вплив на тотальні інституції та зацікавлені у досягненні певних показників діяльності тотальних інституцій.

«Людина», про яку говорили та мріяли класики (і як наслідок прибічники класичних поглядів на сутність соціального контролю), людина раціональна, людина, який вільно робить свій вибір, використовуючи свій раціоналізм, зникає. Як слушно виокремив Мішель Фуко, на її місці виникають два актори, один з яких – девіант/злочинець, який доволі нетривалий час грає свою роль у суді в якості додатку до акту девіантної поведінки або злочину, а другий – делінквент, який є об'єктом справжньої, позасудової індивідуалізації, і на якого обрушується вся сила сили каральної влади, за свою природою невідконтрольної суду.

Мішель Фуко свого часу слушно зазначив, що правосуддя, пробігаючи поглядом повз злочинця, запитує: «Що за його плечима? Яка дії привела його сюди?» І, знайшовши цю дію, правосуддя міцно її захоплює з усіма відомими правосудними наслідками, значною мірою забувши про самого злочинця. І вже потім, передавши девіанта тотальній інституції, правосуддя наївно очікує, що тотальна інституція буде цікавитися тим, що є «за плечима» злочинця, що є тією забороненою дією, яка, власне, і залучила злочинця до орбіти правосуддя.

Тотальна інституція байдужа до дії.

Натомість вона пильно дивиться на самого девіанта, який, як виявляється, вже таким не є.

Причина очевидна: злочинець вже перетворився на абсолютно інший об'єкт соціального контролю.

Головне для тотальної інституції – не судовий вирок, причому далеко не вирок. Вирок – це лише супровідний лист до вельми незвичного додатку, який за час пересилання встиг докорінно змінитися: «Я – директор в'язниці. Ви – ув'язнені. Тому вас надіслали до мене», – говорить директор в'язниці у відомому фільмі «Втеча з Шоушенку». І лише після появи злочинця у в'язниці (проте вже у вигляді делінквента) з ним починається робота, де він вивчається у повному обсязі, а вирок розглядається лише як формально-необхідний сірий папірець, головне призначення якого полягає, щоб не «прогавити» час звільнення повністю або умовно-достроково.

У світлі класичних поглядів суддя – це «золотий ідол», який лише дотикається до високих філософських ідей. Лише йому надано право вирішувати високі питання справедливості та гуманізму. Суддя – це «напівбог». Він, який стоїть високо на цим приземленим для нього процесом виконання покарань. Складається враження, що «судове» перебуває над «пенітенціарним». Проте цей ідол не помічає, що «знизу» завжди постає питання, а чи знають «там», на «Олімпі», що саме відбувається «тут», «внизу». Тому для позитивістів суддя має не лише перебувати на «капітанському містку», а доволі часто спускатися до «машинного відділення». І чим частіше, тим краще.

У цьому контексті варто звернути увагу на цікаву трансформацію. У часи Середньовіччя виконання покарань було сферою правосуддя. Потім між правосуддям та ви-

конанням покарань з'явилася велика прірва, коли виправлення девіантів було проголошено як мета покарання, і покарання стали переважно «виправними», виконання покарань стало адміністративною діяльністю.

Правосуддя максимально віддалилося від «занадто приземленої» функції виконання покарань, якої не варто торкатися ідолі. І ув'язнення також забуло, що колись воно було частиною правосуддя. Але потім правосуддя, само не помічаючи того, опинилося у пастці того, що сьогодні є «функціонуванням закритих тотальних інституцій». Правосуддя перейшло від кари до виправлення: «Не думайте, що вироки, що виносяться нами, суддями, народжені бажанням карати; ні, вони покликані виправляти, врозумляти, зцілювати» (Фуко, 1999, с. 17).

Цей адміністративний придаток з мовчазного дозволу правосуддя вторгся до царини самого правосуддя, оточивши суд фігурами «допоміжних акторів». Як слушно зазначив Мішель Фуко, «техніка виправлення витісняє у покаранні власне каяття за вчинене зло та звільняє суддів від мерзенного карального ремесла. Нове правосуддя та окремі його вершители наче соромляться карати, що, втім, не виключає старанність. Причому почуття сорому постійно зростає: «Навколо цієї рани постійно кишать та швидко множаться психологи та дрібні чиновники від моральної ортопедії» (Фуко, 1999, с. 17).

Мішель Фуко, описуючи критичну історію появи у структурі соціального контролю так званої «виправної в'язниці», блискуче описав, як на зміну кату прийшла ціла армія «спеціалістів» – наглядців, докторів, в'язничних священиків, психологів, вихователів. До структури судочинства та винесення вироку закрився цілий комплекс оціночних, діагностичних, прогностичних та нормативних суджень щодо злочинного індивіда. Утвердження винуватості, користуючись термінологією Мішеля Фуко, перетворилося на «дивний науково-юридичний комплекс». Усі ці психологи, психіатри, адміністратори почали «дробити» «владу карати», де психіатр – це вже не спеціаліст з питань осудності, а «консультант з питань покарання». Організується цілий корпус індивідуалізованого знання, галузь значення якого – не стільки вчинений злочин, скільки потенційна небезпека, яка прихована в індивіді (Фуко, 1999, с. 186).

У структурі соціального контролю відбулися глибинні трансформації, де ця армія «спеціалістів» делікатно відняла у правосуддя його природні функції, переконавши правосуддя, що біль та страждання девіанта вже не є кінцевою метою соціального контролю, одночасно «виспівуючи» пишномовну оду правосуддю, яку воно так потребує – мабуть як моральну компенсацію за втрачену могутність.

Причому це вже відбулося в XIX столітті, коли у злочинці було відкрито «Людину». Що можна говорити про XXI століття? Сучасна система соціального контролю епохи Постмодерну (включаючи правосуддя) навіть не намагається покарати. Вона за допомогою «допоміжних акторів» щось «чаклує» на кухні формальної арифметичної калькуляції з «цілями покарання» та дотичними категоріями, проте витвір справжнього «кухарського мистецтва» правосуддю приносять саме тотальні інституції, де йдеться вже не про «кару», а про «убезпечення суспільства» та «ізоляцію». Йдеться не про «превенцію» та «виправлення», а про «економічну ефективність» та «економію коштів платників податків».

Прикладом та найяскравішою, на наш погляд, ілюстрацією цієї трансформації соціального контролю у суспільстві Посмодерну є згадана вище пробація, але пробація «зразку XXI століття» (хоч ця концепція в сучасній інтерпретації є далеко не єдиним прикладом). Причому саме на прикладі концепції пробації можна побачити, що ця «армія спеціалістів», про яку говорив Мішель Фуко, стає дедалі більш витонченою, спеціалізованою та професійною, водночас дедалі більше заковуючись у броню бюрократизму і, як не дивно, де-професіоналізованою.

Якщо в XIX столітті вченим доводилося спиратися на свій власний авторитет, то сучасним «спеціалістам» з питань забезпечення суспільства вже можна спиратися на авторитет попередніх поколінь, концепції та знання, перед валом яких правосуддя не може встояти. І, до речі, саме пробація надає приклад того, наскільки важко сьогодні доводиться класичній школі відстоювати свої погляди на сутність покарання та його цілі. Від офіцера пробації вимагається бути «менеджером», який вступає до кримінального процесу задовго до того, як «злочинець» ста-

не «делінквентом» і його буде представлено суду (хоч контури делінквентності прописані вже заздалегідь завдяки досудовій доповіді).

Говорячи про правосуддя в анатомії постмодерністського соціального контролю, доцільно знову згадати проблему обґрунтування мети виправлення девіантів у світі класичних поглядів (Ягунов, 2012). Так, вельми «капризне» правосуддя вимагає від в'язниці «бути корисною» та справді виправною, і нічого не хоче чути про природну незалежність в'язниці від правосуддя. Для правосуддя є абсолютно незрозумілим очевидна ідея, що формально проголошені цілі направлення людей до в'язниці та природні цілі самої в'язниці абсолютно не співпадають. Правосуддя ніяк не може усвідомити, що «в'язниця – аж ніяк не донька законів, кодексів або судового апарата, що вона не підкоряється суду і не є слухняним чи негідним інструментом виконання судових вироків або досягнення бажаних для суду результатів» (Фуко, 1999, с. 454). Навпаки, як раз правосуддя і займає залежне від тотальних інституцій становище.

Слабким місцем класичного підходу, як вже зазначалося, була теоретизація та абстрактизація девіанта/злочинця, або, краще сказати, його «свободи волі», яка мала «штовхати» та «підганяти» девіанта/злочинця у напрямку до його «морального виправлення». Не менш слабким місцем класичного підходу була також й теоретизація та абстрактизація тотальних інституцій. Тотальність закритих закладів? Ні! Наявність субкультури? Ні в якому разі! Саме природні передумови для зловживань та насильства? Єресь! Високий моральний дух персоналу та його віра у проголошені законом цілі покарання? Безумовно! Негативний вплив ротації кадрів, природний для будь-якої бюрократичної установи? Можливий, але несуттєвий для досягнення цілей «морального виправлення»!

Це – класичний підхід або те, що ховається за завісами класичного правосуддя. Мета виправлення девіантів розглядається в аспекті тривалого процесу, де і винесення вироку, і його виконання становлять єдине ціле в контексті впливу на девіанта й морального обґрунтування застосування кримінальної репресії для цілей соціального контролю.

Іншими словами, класичний підхід вимагає, щоб в'язничний офіцер дивився на злочинця так само, як і, власне, суддя, хоч між правосуддям та в'язницею існує прірва. І суд із полегшенням «перекидає» до в'язниці «злочинця» з подальшими «побажаннями» його «морального виправлення», закріпленими у вироку, причому це «моральне виправлення» повинно відбутися там, де правосуддя ніколи не було, про що воно нічого не знає і з чим воно не зв'язано. Проте головне полягає у тому, що під час цієї невидимої міграції від правосуддя до тотальної інституції «злочинець» як раз непримітно перетворюється на того, що Мішель Фуко визначив як «делінквент».

Гадаємо, що не варто детально описувати те, що блискуче описав Мішель Фуко, обмежившись нагадуванням, що «делінквента» варто відрізнити від «правопорушника», оскільки його характеризує не дія, а саме життя. Делінквент – не лише автор своїх дій (який підлягає відповідальності на підставі певних критеріїв свободи волі), проте він пов'язаний зі своїм правопорушенням цілим клубком складних ниток (інстинктами, імпульсами, схильностями, характером)» (Фуко, 1999, с. 369). І ця трансформація, представлена Мішелем Фуко, має неабияку цінність для аналізу обґрунтування сутності соціального контролю та цілей покарання у світлі класичних взірців.

Класична школа не змогла «перетравити» навіть «злочинця», не кажучи вже про «делінквента». І формально проголошені цілі реакції на девіантну поведінку (включаючи злочини) починають «кульгати» вже на стадії існування «злочинця», не кажучи вже про «делінквента».

Мішель Фуко слушно підкреслює, що корелятом кримінального правосуддя може бути злочинець, проте корелятом в'язниці є хтось інший. Це – делінквент, ядро «небезпеки», рід аномалії. Тому, можливо, критерій «небезпечного стану», про який йшлося вище, не можна ставити у провину правосуддю. Скоріше, це результат психологічного компоненту, який «тисне» на правосуддя з метою збагачення останнього та надання йому «допомоги» щодо внесення «адекватного вироку».

Одним словом, йдеться про змішування «кримінального та психологічного дискурсів», що і породжує «небезпечного індивіда».

Висновки

Підсумовуючи викладене вище, можна сказати, що соціальний контроль Постмодерну декларує, що його правосуддя начебто будується на класичних засадах. Проте сьогодні у сфері соціального контролю перебуває не дія злочинця і навіть не сам злочинець. У сфері сучасного соціального контролю перебуває «ризика, які несе особа», та «небезпека, яка виходить з особи». Сьогодні у фокусі соціального контролю перебуває перспектива небезпеки, що міститься у фізичному тілі делінквента. І єдиним засобом протидії цій небезпеці є обмеження простору й концентрації свободи в цьому просторі, з чим сьогодні блискуче справляється система соціального контролю суспільства Постмодерну.

Варто нагадати, що перші біологічні теорії розглядали девіантну поведінку як результат дефекту особи. Дефект було визначено самою природою, тому можна було заздалегідь відділити девіантів від законослухняних громадян. Проте для сучасного глобалізованого детермінізму головним є не походження, кримінальний ген або щось інше біологічне. Достатньо способу життя, який передував злочину чи характеризував особу упродовж відбування кримінального покарання або після цього.

Свого часу, коли соціально-політичні умови надали можливість народитися класичній школі, правосуддя перестало мститися і почало карати. Із самого початку класика стверджувала, що: 1) злочинець може бути виправлений; 2) злочинність має бути попереджена. Це – старий ідеал класики.

У подальшому замість зазначених вище двох ідей з'явилася нова формула: 1) делінквент має бути ізольований у просторовому та/або соціальному вимірі; 2) суспільство має бути убезпеченим. Це – старий ідеал позитивізму.

Сьогодні ж ми спостерігаємо картину, коли система соціального контролю, все же пишномовно декларуючи себе як класичну, насправді перестала і карати, і виправляти, і навіть убезпечувати. Натомість вона стала намагатися – за допомогою тотальних інституцій нового зразку – раціонально, прагма-

тично та ефективно «дробити» суспільство та його «свободу», створюючи умови для реальної, віртуальної або економічної сегрегації делінквентів, до яких дуже вдало наклею-

ються нові ярлики «небезпечних осіб».

Модернізовані відповідно до реалій суспільства Постмодерну тотальні інституції – це нова зброя у війні за контроль над свободою.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Гилинский Я. Девиантология: Социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». Санкт-Петербург, 2007.
- Кондов К. Концепція соціального контролю в теорії соціальних систем Толкотта Парсонса. *Український соціум*. 2017. № 3 (62). С. 9–19.
- Мазурик О. Соціальний контроль: базові перспективи концептуалізації соціального аудиту. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2011. Вип. 5. С. 169–177.
- Налуцишин В. Гуманістичні уявлення про соціальний контроль та правовий порядок у філософсько-правових поглядах Ш.-Л. де Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, Б. Спінози та С. фон Пуфендорфа. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 3(18), С. 18–21.
- Орбан-Лембрик Л. Залежність поведінки особистості від впливу проблемогенного соціуму. *Психологія і суспільство*. 2004. № 1. С. 71–82.
- Пальченкова В. Концепція соціального контролю в сучасній теоретико-правовій науці. *Юридична наука*. 2015. № 8. С. 8–14.
- Филиппова І. Г., Ращупкіна Л. Л. Соціальний контроль як необхідний елемент інституту соціальної відповідальності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 19(3). С. 116–119.
- Фуко М. Надзирати і наказувати. Рождение тюрьмы. Москва: Ad Marginem, 1999. 480 с.
- Ягунов Д. Перспективи існування реабілітаційної парадигми в пенальних системах сучасності. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2012. Вип. 64. С. 577–585.
- Deleuze G. Postscript on the Societies of Control. URL: <http://libcom.org/library/postscript-on-the-societies-of-control-gilles-deleuze> (дата звернення: 09.07.2020).
- Ruffolo D. Rhizomatic Bodies: Thinking through the Virtualities of Control Societies. URL: www.rhizomes.net/issue17/ruffolo.html (дата звернення: 09.07.2020).

REFERENCES

- Deleuze, Gilles (1992). Postscript on the Societies of Control. Originally published in the journal OCTOBER 59, 1992. (pp. 3–7). MIT Press, Cambridge, MA. Retrieved from <http://libcom.org/library/postscript-on-the-societies-of-control-gilles-deleuze>.
- Fuko, M. (1999). *Nadzirat' i nakazyvat'. Rozhdenie tjur'my [Discipline and Punish]*. Moskva: Ad Marginem [in Russian].
- Fylyppova, I., & Rashhupkina, L. (2018). Socialjnyj kontrolj jak neobkhidnyj element instytutu socialjnoji vidpovidalnosti v Ukrajinі [Social control as a necessary element of the institution of social responsibility in Ukraine]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskjogho nacionaljnogho universytetu. Serija: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove ghospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, 19(3), 116–119 [in Ukrainian].
- Gilinskij, J. (2007). *Deviantologija: Sociologija prestupnosti, narkotizma, prostitucii, samoubijstv i drugih «otklonenij» [Deviantology: The Sociology of Crime, Drug Abuse, Prostitution, Suicide, and Other "Abnormalities"]*. Saint- Petersburg [in Russian].
- Kondov, K. (2017). Konceptija socialjnogho kontrolju v teoriji socialjnykh system Tolcott Parsonsa [The concept of social control in the theory of social systems by Tolcott Parsons]. *Ukrajinsjkyj socium – Ukrainian society*, 3 (62), 9–19 [in Ukrainian].
- Mazuryk, O. (2011). Socialjnyj kontrolj: bazovi perspektyvy konceptualizaciji socialjnogho audytu [Social control: basic perspectives of conceptualization of social audit]. *Visnyk Ljvivskjogho universytetu. Serija sociologichna – Bulletin of Lviv University. Sociological series*, 5, 169–177 [in Ukrainian].
- Nalucyshyn, V. (2017). Ghumanistychni ujavlennja pro socialjnyj kontrolj ta pravovyj porjadok u filosofsjko-pravovykh pohljadakh Sh.-L. de Montesk'je, Zh.-Zh. Russo, Voljtera, B. Spinozy ta S. fon Pufendorfa [Humanistic ideas about social control and legal order in the philosophical and legal views of Sh.-L. de Montesquieu, J.-J. Rousseau, Voltaire, B. Spinoza and S. von Pufendorf]. *Prykarpatsjkyj jurydychnyj visnyk – Prykarpattya Legal Bulletin*, 3(18), 18–21 [in Ukrainian].
- Orban-Lembryk, L. (2004). Zalezhnistj povedinky osobystosti vid vplyvu problemoghennogho sociumu [Dependence of individual behavior on the influence of problematic society]. *Psykhologhija i suspilystvo – Psychology and society*, 1, 71–82 [in Ukrainian].
- Paljchenkova, V. (2015). Konceptija socialjnogho kontrolju v suchasnij teoretyko-pravovij nauci [The concept of social control in modern theoretical and legal science]. *Jurydychna nauka – Legal science*, 8, 8–14 [in Ukrainian].

Ruffolo, D. (2008). Rhizomatic Bodies: Thinking through the Virtualities of Control Societies. Retrieved from www.rhizomes.net/issue17/ruffolo.html.

Yagunov, D. (2012). Perspektyvy isnuvannja reabilitacijnoji paradyghmy v penaljnykh systemakh suchasnosti [Prospects for the existence of the rehabilitation paradigm in the penal systems of today]. *Aktualjni problemy derzhavy i prava – Current issues of state and law*, 64, 577–585 [in Ukrainian].

Ягунов Дмитро

Кандидат наук з державного управління, доцент
Донецький національний університет ім.
Василя Стуса

Yagunov Dmytro

Candidate in Public Administration, Assoc. Prof.
Vasyl' Stus Donetsk National University

Email: d.yagunov@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2822-2268

Цитування: Ягунов, Д. (2020) Тотальні інституції в політиці соціального контролю. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (6–7), 65–74. doi: 10.15421/172066

Citation: Yagunov, D. (2020). Totalni instytutsii v politytsi sotsialnoho kontroliu [Total institutions in the policy of social control]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (6–7), 65–74. doi: 10.15421/172066

Стаття надійшла / Article arrived: 13.08.2020

Схвалено до друку / Accepted: 22.08.2020